

De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en het verval van het narcisme van de kleine verschillen*

Durk Hak**

Summary

Since their inception during WWII, the Re-reformed churches in the Netherlands have cherished their neo-Calvinist, 'truly reformed' identity. Early on, they formed a 'free reformed mini-pillar', which strengthened once more their 'narcism of minor differences'. Since the last decade accelerated rationalization processes have slowly affected the 'truly reformed' norms and values, their observation, and memberships and participation in the reformed intermediate groupings, resulting in the decay of the narcism of the minor differences. This in its turn has resulted in two fissions, ecclesiastical pluralism, and unchurched. Yet, the unrest is far from over, rumours of new fissions are rampant, and evangelicalization and pluralism can be observed. Apart from the description of the processes, theoretical insights are used to analyze these processes, their causes and consequences.

1. Inleiding en probleemstelling

De *Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt)*; afk.: GKV), eens een bolwerk van waarlijk gereformeerde orthodoxie en orthopraxie zijn een pluralistische kerk geworden, met veel 'verontruste' leden. De opvattingen over de zondagsrust, huwelijk en echtscheiding, handhaving van de kerkelijke tucht en toelating tot het avondmaal, de plaats van geestesgaven (spreken in tongen, zegening en gebedsgenezing), en de liturgie lopen er uiteen. Waarneembaar is een toenemende evangelikaliserings, *i.e.* de opvatting dat er redding is voor allen die Jezus Christus als verlosser aanvaarden (zie Hak 2006), die dus niet gereformeerd is. Verder is er sprake van teruglopende kerkgang en een stijgend aantal kerkverlaters. In het *Reformatorisch Dagblad* (afk.: RD) eind 2004 stelt de vrijgemaakte predikant ds Storm:

* Eerdere versies werden gepresenteerd op het symposium *Religie: vloeibaar en vast*, 11 mei 2007 in Tilburg en op de *Annual meeting* van de *Association for the Sociology of Religion* (ASR), New York, 9-12 augustus 2007.

** Durk Hak is als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen en de Seniorenacademie, beide te Groningen

Waar we altijd zo beducht voor waren, zien we nu gebeuren. Er heerst verwarring en matheid. Voor veel kerkleden is dat een verbijsterende ervaring. En toch laten we het zo maar over ons heen komen. De ene gemeente doet dit, de andere dat. De ene predikant waarschuwt voor een nadruk op het werk van de Heilige Geest zoals je die aantreft bij de pinksterbeweging; een andere predikant verlangt hier juist naar. Of spreekt zelf in tongentaal. Er is sprake van een groeiend independentisme: Als ik vind dat iets plaatselijk moet kunnen, gebeurt dat ook, wat de kerkelijke afspraken ook zijn (RD 14/10-04).

Riep ds Storm op om in de GKV te blijven, een jaar eerder had een andere groep verontrusten, zich afgescheiden, en, na jaren van dissidentie, in 2004 een nieuw (mini-kerkgenootschap, de *Gereformeerde Kerken Hersteld* (afk.: GKH) gevormd. Ruim de helft van de 2250 leden die zich aan de GKV had onttrokken, was overgegaan naar de GKH (*Handboek* 2005). Tenslotte wordt heel de kerk bezig gehouden door de ogenschijnlijk lokale kwestie Kampen-Noord, waar een predikant gesteund door een deel van de kerkenraad buiten de kerkorde kerkdiensten houdt. In 2008 zal de synode beslissen in deze zaak die voor een relatieve buitenstaander alleen maar verliezers kent. Bij de mobilisering van de verschillende kampen speelt het internet als discussieforum een niet onbelangrijke rol. Om enkele te noemen: www.eeninwaarheid.nl; www.95stellingen.nl; www.gereformeerdbleiven.nl; www.rondschrift.nl; en het discussieforum op www.gkv.nl. Werkgroepen: De Vijfhoek; LWVKO. Ook is er nog een (niet-bestaande website) van een lid dat ontevreden is over de vele websites van verontrusten: www.tevredengereformeerd.nl.

Verontrusting, conflicten en scheuringen 'horen' historisch gezien bij kerken. De vraag is niet zozeer wat hiervan de oorzaak is, maar veeleer waarom verontrusting en conflicten, met in 2004 een scheuring, zich juist in de afgelopen jaren manifesteerden in de GKV. Dit brengt ons tot de formulering van de probleemstelling. De vraag luidt: *hoe vallen de huidige verontrusting, conflicten en de scheuring van 2004 in de GKV te verklaren?* Om deze verklaringsvraag te beantwoorden wordt in paragraaf 2 het theoretische kader geschetst waarbij een aantal verwachtingen wordt geformuleerd. Dit kader dient als leidraad bij de beschrijving van de ontwikkelingen in de GKV in de paragrafen 3 en 4. De bijdrage wordt besloten met de *Conclusie en discussie*,

2. Cohesie, rationalisering en status

Kerken vormen in de bewoordingen van Durkheim intermediaire groepen waarin de leden worden gesocialiseerd en geëncultuurd tot goede kerkleden. De leden houden zich beter aan de opvattingen en praktijken naarmate ze beter zijn geïntegreerd, met als resultaat meer samenhang wanneer de

normen, waarden en praktijken worden gedeeld. (vgl. Ultee, Arts & Flap 2003, hoofdstuk 5). Afgescheiden kerken onderscheiden zich in eerste aanleg *qua* normen, waarden en praktijken nauwelijks van de kerk waaruit ze zijn vertrokken. Kleine verschillen met de nauw verwante kerk(en) zullen worden uitvergroot en benadrukt om hun bestaansrecht te bewijzen. De eigen kerk, de leden, en de opvattingen en gedragspatronen die slechts in geringe mate verschillen van de kerk waaruit ze voort zijn gekomen worden als *beter* beschouwd. We spreken dan wel van het narcisme van de kleine verschillen. Deze door Freud veralgemeniseerde notie wordt niet alleen een belangrijk onderdeel van de identiteit van de afgesplitste kerk(leden), maar vormt ook een onderdeel van de opvattingen. Dit leidt tot de verwachting dat 1) *in afgescheiden kerken het narcisme van de kleine verschillen een integrerend onderdeel vormt van de kerkelijke normen, waarden en praktijken.*

Kerken controleren als andere intermediaire groepen de naleving van de geboden, en ze doen dat sterker naarmate ze strenger in de leer zijn. Naarmate kerken strenger zijn, worden overtreders eerder en zwaarder bestraft. Dit zal in het bijzonder die leden gelden die het narcisme van de kleine verschillen ter discussie stellen, omdat die de bestaansgrond van de kerk bedreigen. De mate waarin sancties worden toegepast, heeft hiernaast te maken met de aantallen dissidenten: des te kleiner hun aantal, des te gemakkelijker is het om hen eerder en strenger te bestraffen. De kerkleiding beschikt over een breed scala van maatregelen met als uiterste middel het afnemen van het lidmaatschap. We verwachten dat 2) *leden van strenge kerken die de narcistische normen, waarden en praktijken ter discussie stellen en/of hiervan afwijken, streng bestraft zullen worden; en in uiterste instantie uit de kerk zullen worden gezet.*

In samenlevingen hebben zich een aantal rationaliseringsprocessen voorgedaan. In de westerse samenleving is op individueel niveau 'geïnstitutionaliseerd individualisme' (Parsons 1968) het resultaat. Met als gevolg voor de kerken dat mensen normen, waarden en praktijken zoeken die bij hen passen in open organisaties met weinig of geen controle (Bellah 1976; Hak 2006; Hellemans 2007). Geïnstitutionaliseerd individualisme houdt ook een afname van de naleving van de gedeelde godsdienstige waarden en normen en praktijken in, *i.c.* afnemende kerkgang, die tot het opzeggen van het lidmaatschap kan leiden (Hak 2006). De toename van verschillende kerkgeenootschappen blijkt al tot minder cohesie, *i.e.* toename van de onkerkelijkheid (Hak & Sanders 1996) te leiden. Ook strikte kerken kennen de gevolgen van rationalisering, zij het met vertraging. Dit betekent dat de intermediaire normen en waarden, en praktijken, waaronder ook de narcistische, een minder strikt karakter krijgen en dat leden met andere opvattingen ruimte nemen. We verwachten dat 3) *ook in strenge kerken de kerkelijke en/of godsdiensti-*

ge normen, waarden en praktijken op den duur een pluriform karakter zullen aannemen.

Snelle verandering van de cultuur, *i.c.* van de normen, waarden en praktijken, doet de samenleving splijten in groepen die deze verandering omhelzen en anderen die het oude vertrouwde willen behouden (Sierksma 1961). Ook in kerken die snelle veranderingsprocessen doormaken zullen naast 'het brede midden' progressieven en conservatieven of 'reformerenden' (Hak 2006) ontstaan. De verschillende facties zullen zich organiseren, waarbij onderling contact van groot belang is. Om dat met succes te kunnen doen, is behalve het kunnen beschikken over media ook 'sociaal kapitaal' nodig (Coleman 1990), zoals het elkaar regelmatig ontmoeten om te overleggen. Bovendien zullen facties openbare bijeenkomsten organiseren om medestanders te winnen en de confrontatie met de andere kerkleden zoeken. We kunnen verwachten dat bij uitblijven van succes – gezien de aard van deze factie – 4) *de 'reformerende' factie de kerk zal verlaten om als een zelfstandig kerkgenootschap verder te gaan.*

Wie zullen zich opwerpen als leiders van de groeperingen? Mensen hebben behoefte aan fysiek welzijn en sociale waardering. Mensen zoeken status, positief affect, en ze willen het ook goed doen in de ogen van anderen die er toe doen, ze zoeken gedragsbevestiging (Hak 1998; 2007b). Mensen opereren binnen een bepaalde sociaal-culturele context, die hun afwegingen om welke doelen na te streven, structureert en beperkt. In het bijzonder de behoefte aan status zullen in deze conflicten een rol spelen. Minderheidsfacties in conflicten worden in de regel geleid door lieden die naar lokale en/of bovenlokale status in de kerk streven (Hak 1992; 2007a). We verwachten dat 5) *de leiders van facties, en c.q. leiders die met hun achterban een nieuwe kerk stichten meer kerkelijke status wensen.*

Tot zover de theoretische bespiegelingen. In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op het ontstaan van narcisme van de kleine verschillen in de GKV, en het conflict dat ontstond toen daar in de jaren negentienzestig kritiek op kwam. Dit conflict leidde uiteindelijk tot het ontstaan van de *Nederlands Gereformeerde Kerken* (NGK).

3. De GKV, het narcisme van de kleine verschillen, en de NGK

3.1 *De bouw van een bastion*

Vanaf 1942 werd door theologen in de *Gereformeerde Kerken in Nederland* (GKN) getwist over de betekenis van doop en het genadeverbond. Was de doop het hele leven lang geldig of alleen zolang de dopeling geloofde? Daarbij kwam ook nog de kwestie over het gezag van de synode: in hoeverre mag de 'meerdere vergadering', *i.c.* de synode, besluiten die door de 'mindere

vergadering', *i.c.* de plaatselijke gemeente, zijn genomen en die niet het kerkverband raken, schorsen? Waar sommige gereformeerden in het verzet zaten, voerden anderen een 'geestelijke strijd' op leven en dood. De GKN vormden (toen nog) een strikt kerkgenootschap, en de leider van de oppositie, prof. dr Klaas Schilder (1890-1952), werd medio 1944 ontslagen als hoogleraar en uit het predikantsambt ontzet.

Met de *Acte van vrijmaking of wederkeer* op 11 augustus 1944 in Den Haag was er feitelijk sprake van een scheuring. Samen met Schilder vertrokken in de donkerste jaren van WO II 90.000 kerkleden om een nieuw kerkgenootschap te vormen dat zich GKN bleef noemen. Buitenstaanders voegden er 'onderhoudende Artikel 31 (van de Kerkorde) of kortweg art. 31 aan toe; terwijl de GKN de toevoeging 'synodaal' kreeg. Allengs verdween het toevoegsel art. 31 en werd het vervangen door *vrijgemaakt* (Van Eijnatten & Van Lieburg 2005; Selderhuis 2006; Te Velde & Werkman 2007).

De vrijgemaakten beschouwden zich als de gereformeerden *par excellencē*, en ze tooiden zich dan ook met het predicaat gereformeerd zonder de toevoeging vrijgemaakt. In de jaren negentig nog moesten vlak voor de promotie aan de RUG titel en inhoud van een proefschrift worden aangepast omdat de vrijgemaakte promovendus de vrijgemaakt gereformeerden als de gereformeerden opvoerde. L'histoire se répète: nieuwe vrijgemaakten claimden anno 2006 de naam Gereformeerde Kerken in Nederland. Zij vinden zichzelf de echte gereformeerden, en de naam zou vacant zijn geraakt toen de GKN in 2004 opgingen in de PKN.

De vrijgemaakten hingen de zogenoemde antithese aan: de ware kerk tegenover de valse, en vonden zichzelf uiteraard de ware kerk. (In mijn schooltijd wisten vrijgemaakte medescholieren heel zeker dat mocht Jezus op aarde terug keren en Nederland aan doen, hij vanzelfsprekend zich bij hun kerk zou vervoegen). Ze bleven net als de GKN waaruit ze voortgekomen waren een strikt kerkgenootschap waarin het narcisme van de kleine verschillen een belangrijke plaats innam. In hoog tempo werden 'eigen' organisaties gevormd. Behalve de gebruikelijke parakerkelijke instituties als jeugdverenigingen, mannen- en vrouwenverenigingen, zangkoren, enz. werden ook eigen 'gereformeerde' scholen en 'gereformeerde' hulp- en zorginstellingen opgericht. Ze richtten een eigen politieke partij en krant op: in 1948 de kerkgebonden partij, het *Gereformeerd Politiek Verbond* (GPV) en het *Nederlands Dagblad*, opgericht in 1944 als illegaal blad onder de naam *Reformatiestemmen*, later *Gereformeerd Gezinsblad*, dat gold als spreekbuis van de kerk. Kortom, de vrijgemaakten vormden een aan de kerk gelieerde gulzige gereformeerde minizuil, met een grote organisatiegraad, vullingsgraad en overkoepelingsgraad (Kruijt & Goddijn 1968; Hak 2001). Ook hierdoor kon relatief gemakkelijk een isolationistische koers worden gevoerd, en werden de onderlinge vrijgemaakte relaties eens te meer versterkt.

Pieter Jongeling (1909-1985) die de functie van hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad* jarenlang combineerde met die van leider van het GPV, en niet Schilder, zou met name verantwoordelijk zijn geweest voor de specifieke trekken van het vrijgemaakte gereformeerdendom. Schilder zou wel ‘een brede gereformeerde kerk, waarin plaats was voor iedereen die Schrift en gereformeerde belijdenis onderschreef’ hebben gewenst. Hem valt misschien te verwijten dat hij niet beter leiding gaf en daarmee anderen ruimte te over gaf (Te Velde & Werkman 2007). De opvattingen van Jongeling c.s. werden de dominante:

‘de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) vormen de ware kerk, en moeten mede daarom streven naar eigen organisaties, de zogenaamde ‘doorgaande reformatie’ (...) Zij (Jongeling c.s.; DH) zouden al in 1945 en 1946 in De Vrije Kerk het idee van de ‘ware kerk’ hebben uitgedragen. (Symposium Theologische Universiteit (vrijgemaakt) in Kampen 17/03-05, in ND 18/03-05).

De antithese gold daarnaast ook de (Nederlandse) samenleving als geheel, en in het bijzonder de politiek. De jonge GKV keerde zich tegen de naoorlogse ‘doorbraak’, en was fel in de ‘princiële’ afwijzing van onder meer de verzorgingsstaat. Het was opvallend dat de kritiek zich niet zozeer tegen de onderdelen waaruit die verzorgingsstaat zou bestaan richtte, maar de *fundamenten* werden afgewezen (Te Velde & Werkman 2007). De vrijgemaakte mentaliteit was een ‘fundamentalistische’ geworden, en de vrijgemaakten raakten in een mentaal isolement. Van der Wal constateert dat het naoorlogse verzet tegen de overheid en de verzorgingsstaat trekken kreeg van de strijd tegen het Beest uit Openbaringen 13:

Veel vrijgemaakte auteurs waren dus van mening dat er binnen de samenleving een strijd aan de gang was tussen twee gemeenschappen. De valse, anti-christelijke gemeenschap die de overheid met de verzorgingsstaat probeerde te stichten en de ware gemeenschap, koinonia, van de kerk. Dit denken in twee gemeenschappen kreeg door een bepaalde visie op Openbaringen 13 een opvallend apocalyptisch trekje (Van der Wal, in: Te Velde & Werkman 2007, 105).

Dit eindtijddenken bij de vrijgemaakten gaf nog eens een forse impuls aan het idee van de exclusiviteit van hun kerk en paraorganisaties. Het versterkte het vijandbeeld ten opzichte van de andersdenkenden, als ook het isolement waarin ze kwamen te verkeren met een fundamentalistisch verzet tegen de ‘neutrale’ overheid, wat ondermeer tot uitdrukking kwam in de afwijzing van de AOW.

3.2 *Scheuren in het bastion*

Sommige historici stellen wel de ‘lange negentiende eeuw’ tot de jaren dertig van de vorige eeuw heeft geduurd. Voor de vrijgemaakten geldt dat zij pas in de jaren zestig in de twintigste eeuw zijn aanbeland (Van der Woude, in: Te Velde & Werkman 2007). Als gevolg van de rationaliseringsprocessen ontstond medio jaren 1960 in de GKV een discussie over de aard van de vrijmaking. Vrijgemaakten zagen die nog als een gevolg van goddelijke interventie, die op een lijn stond met de hervorming in de 16^e eeuw, de Afscheiding van 1834, de Doleantie van 1886 en de Vereniging van 1892. Een enkeling vond dat dit in mindere mate of niet het geval was: ds A. van der Ziel ging in de jaren zestig van de vorige eeuw gesprekken aan met leden van de GKN. De GKV waren in meerderheid nog steeds een strikte kerk waarin het ter discussie stellen van het narcisme van de kleine verschillen als vloeken in de kerk werd beschouwd. Wat kon worden verwacht gebeurde: hij werd in 1964 geschorst en uiteindelijk afgezet als predikant.

Met een aantal gelijkgestemden begon ds Van der Ziel een noodgemeente in Groningen: de *Tehuis-gemeente*. Ze kregen ook in den lande medestanders. Op 31 oktober 1966 kwam er een *Open Brief*, opgesteld door ds. B.J.F. Schoep en mee ondertekend door 25 vooraanstaande vrijgemaakten. Hierin werd betwijfeld of de vrijmaking wel als kerkreformatie moest worden gezien, en of de vrijgemaakten er niet al te exclusieve opvattingen op na hielden. De (Groninger) dissidenten werden opgeroepen om de GKV niet te verlaten. Toch werden de dissidenten, via ‘het bewandelen van de kerkelijke weg’ – deze term valt ook regelmatig bij de ‘nieuwe vrijgemaakten’ te beluisteren, en betekent niets anders dan volgens de procedurele regels van de kerkorde handelen – door de leiding van de GKV uiteindelijk buiten het kerkverband gezet. Predikanten al dan niet met (delen van) de gemeente werden gedwongen de kerk te verlaten. Ze werden aanvankelijk ‘buitenverbanders’ genoemd, en uiteindelijk vormden ze de *Nederlands Gereformeerde Kerk* (NGK) met momenteel zo’n 30.000 leden.

4. Rationalisering en verontrusting: de GKH en Kampen-Noord

4.1 *Rationalisering en Reformanda*

Anno 2000 is Schilders gedachtegoed nog wel van betekenis, en ook het idee van de doorgaande reformatie wordt door sommigen levendig gehouden. Het idee van de enige waarlijk christelijke kerk in Nederland is opgegeven. De verhoudingen tussen De GKV en de NGK zijn wat genormaliseerd. Zo verscheen vorig jaar, naar aanleiding van ‘veertig jaar *Open Brief*’ een gezamenlijk themanummer van het vrijgemaakte weekblad *De Reformatie* en het Nederlands gereformeerde orgaan *Ophouw*. Op 26 maart 2007 viel in het *RD*

te lezen dat er sprake zou zijn van een toenemend vertrouwen tussen beide groeperingen. 'En dat komt niet omdat we elkaar, bijvoorbeeld, toch wel liggen omdat we uiteindelijk allemaal vrijgemaakt zijn (...) 'Wel omdat we elkaar erkennen als broeders en zusters in de Heer.' Eerder, in 1992, was het *Nederlands Dagblad* opengesteld voor redacteurs die niet vrijgemaakt waren en kreeg de krant een 'christelijke' grondslag. De GPV was een samenwerkingsverband aangegaan met de in 1975 opgerichte *Reformatorisch Politieke Federatie* (RPF). Sinds 2001 trokken ze samen op in de kamer, en in 2003 werd het GPV opgeheven. Beide gingen op in de *ChristenUnie*.

Ook in de GKV zijn de luiken open gegooid. Toch vallen ook nu nog geluiden tegen plaatselijke samenwerking met Nederlands Gereformeerde kerken en de Christelijk Gereformeerde kerken te beluisteren. Het zou vervaging van de kerkgrenzen in de hand werken. De PKN is (nog?) niet in beeld. Geheel volgens de verwachting ontstond tegen de achtergrond van een snel veranderende GKV een defensieve 'reformerende' factie. Op 13 april 1991 werd in Zwolle *Reformanda* opgericht met ruim 300 leden. Drijvende kracht hierachter was de bejaarde emeritus predikant dr P. van Gurp. De naam was afgeleid van het devies '*ecclesia reformata semper reformanda*', i.e. 'de kerk die gereformeerd is, moet steeds weer gereformeerd worden'. *Reformanda* beschikte over een eigen blad, waarin Van Gurp ook een hoofdrol speelde. De leden verzetten zich tegen de 'secularisering' van de vrijgemaakten, en spraken daarbij vaak van het verval van de kerk. In 1999 werd op de synode van Leusden (van de GKV) besloten dat er 'bijzondere diensten' konden worden gehouden, en dat betekende aldus deze verontrusten dat de prediking niet meer centraal zouden staan in de GKV. Het resultaat was uiteindelijk afscheiding en oprichting van GKH. In 2004 vertrokken behalve de 'nieuwe vrijgemaakten' leden naar evangelikale gemeenten, terwijl bijna 300 onkerkelijk werden (www.handboekgkv.nl; *Handboek* 2005). In 2005 bedroeg de kerkverlating bijna 1750 leden, dit op een totaal van ruim 125.000 leden. Een klein deel was afgesneden, maar de meerderheid was met *Reformanda* meegegaan en naar de GKH vertrokken (www.handboekgkv.nl; *Handboek* 2006). In 2006 onttrokken 328 zich, waarvan 99 naar de GKH waren gegaan; opnieuw werd de trek naar evangelikale groepen gemeld (www.handboekgkv.nl; *Handboek* 2007).

In februari 2003 verscheen de *Oproep tot Reformatie* door veertig vrijgemaakten die opriepen om bij de kerkenraad tegen de synodebesluiten te protesteren, en zich aan te sluiten bij deze oproep: de GKV waren een valse kerk geworden. Het *Nederlands Dagblad* meldde op 12/02-03 dat de oudvoorzitter van *Reformanda*, W.G.J. Basoki, enigszins was verrast door deze oproep. Hij vermoedde dat dit kwam, omdat '*men van mij weet dat ik genuanceerder over bepaalde ontwikkelingen denk.*' De voorstanders van de 'vernieuwde reformatie' werden door de tegenstanders als oude mannen die de kerk-

scheuring van 1944 nog hebben meegemaakt, neergezet. Onder hen bevond zich geen enkele dienstdoende predikant: *“De oud voorzitter van de synode van Zuidhorn dr. E.A. de Boer: ‘Je merkt aan het hele stuk dat ze een scheuring als mogelijke uitkomst beschouwen. Maar ik verwacht niet dat zij de kerkenraden meekrijgen’”* (IKON 13/02-2003). Dit klopte gedeeltelijk. Begin 2007 telden de GKH nog geen 1500 leden, dat wil zeggen minder dan 1,5 procent van het ledental van de GKV, en zeven gemeenten; terwijl op twaalf plaatsen zondagse diensten werden belegd (www.gereformeerd.info). Ze kennen op dit moment behalve ds Van Gurp nog een voorganger: dr. S. de Marie, een medisch specialist aan wie inmiddels predikantsrechten zijn verleend.

Reformanda had zijn nut bewezen: *‘En in deze nieuwe situatie hebben wij ons genoodzaakt gezien om het doel en de functie van de vereniging Reformanda opnieuw te beoordelen’*, aldus De Marie. Verder stelde hij

‘Er is na de nieuwe vrijmaking eindelijk weer eenheid binnen de Gereformeerde Kerken. Dat is echt een eenheid in de waarheid. Die eenheid moet worden bevorderd. Maar die eenheid moeten wij dus niet (ongewild) in de weg gaan staan. Door een vereniging in stand te houden, zodat er kerkleden zijn die wél en kerkleden die géén lid zijn van Reformanda. Nu er in de Gereformeerde Kerken geen verontrusting meer is, moet er geen vereniging meer zijn. Want dat werkt scheiding binnen de kerken in de hand.’ (RD 18/04-05)

De vereniging werd in april 2005 opgeheven, en het blad ging als het officiële orgaan van de nieuwe kerk als *De Bazuin* verder. Een tweede reden om de vereniging op te heffen was het feit dat niet alle *Reformanda*-leden over waren gegaan naar de GKH. Een ‘interkerkelijke’ vereniging zou uit den boze zijn.

De GKH koestert als nieuw afgescheiden groep niet alleen het antithetische gedachtegoed, maar wil ook een strikte kerk zijn: *‘De kerk behoort streng, dogmatisch en belijnd te zijn, de kleine aantallen vormen geen reden om je te schamen, en scherpslijperij is een deugd’*, aldus De Marie (ND 16/07-06). Ze wensen ook geen contacten met de GKV (ND 26/05-06). Omgekeerd geldt dit ook: *‘(...) de vrijgemaakt gereformeerde synodevoorzitter ds. P. Niemeijer: “Deze broeders en zusters hebben het kerkverband verlaten. Ze hebben de tempel van God geschonden.”’* (ND 14/10-05). Verder willen de GKH alle synodebesluiten vanaf de generale synode van Leeuwarden (1990) opnieuw bezien, omdat vanaf toen *‘de deformatie in de kerken begon door te werken.’*

Ondanks de stelling van De Marie dat er nu weer eenheid zou heersen, is het bij de hersteld gereformeerden niet alles pais en vree. *‘Bij deze nieuwe vrijmaking zijn meer strijders dan vredestichters overgegaan en het zal daarom - evenals in de periode 1834-1860 - nog even duren voordat allerlei scheidlijnen zijn uitgekristalliseerd’* stond te lezen op de website www.gereformeerd.info (januari

2007).¹ De constatering doelde ook op een al sedert 2005 sluimerend conflict tussen de gemeente in Zwijndrecht en die van Berkel en Rodenrijs/Bergschenhoek. De gemeente van Zwijndrecht wil zelfstandig zijn en niet onder het gezag van de kerkenraad van Berkel en Rodenrijs/Bergschenhoek vallen. De gemeente in Zwijndrecht maakt dan ook geen deel meer uit van het kerkverband (ND14/12-06; RD 14/12-06). Begin april 2007 is er nog een oproep gedaan om zich alsnog te scharen onder dit kerkelijke gezag. Hierbij werden bewoordingen als ‘de herderlijke zorg van Christus zelf’ die op het spel zou staan, niet geschuwd (ND 06/04-07).

4.2 Kampen-Noord

Het conflict in Kampen begon in 2001 met een kritische bespreking in het kerkblad van de preek van een van de Kamper predikanten, ds Hoogendoorn. De situatie escaleerde zodanig dat de predikant werd beschuldigd van scheurmakerij en een preekverbod opgelegd kreeg. Ds Hoogendoorn, die met acht leden van de kerkenraad indertijd had geweigerd terug te treden, was sinds 3 oktober 2004 met een deel van de gemeente Kampen-Noord kerkdiensten gaan houden onder de naam Ichthus-gemeente. Deze gemeente zou zo’n 140 leden tellen.

De kerkenraad zou spijt moeten betuigen en de dominee weer op de kansel moeten toelaten, volgens de classis. Dan zou kunnen worden gekeken of een herstel van de vroegere situatie mogelijk was, dan wel dat de predikant ‘losgemaakt zou moeten worden van zijn gemeente’. In september 2005 besliste de *Generale synode* (GS) van de GKV dat de classis Kampen de predikant en een deel van de kerkenraad van Kampen-Noord inderdaad had mogen schorsen. De *Ichthus-gemeente* ging in beroep tegen dit besluit en wilde dat de *Particuliere synode* (PS) het zou herzien. De PS wees op 9 februari met algemene stemmen dit beroep af. Hierop ging de Ichthus-gemeente weer in beroep bij de GS. Deze velde als oordeel ‘dat de PS aan „een paar elementaire rechtsregels voor besluitvorming in deze zaak” niet heeft voldaan (...) ‘Om die reden kan de uitspraak van de appèlinstantie die de PS was, niet in stand blijven’ (RD 03/10-05).

In het ND (10/02-05) werd de situatie als volgt beschreven:

Een commissie van de synode presenteerde gisteren een rapport waaruit bleek dat volgens ds. Hoogendoorn en de zijnen ‘niet het persoonlijk functioneren van de predikant oorzaak is van de problemen, maar visieverschillen op het betrekken van Gods Woord en de belijdenis op de gelovige in zijn concrete situatie’. Daarbij ging het om zaken als het jeugdbeleid, de prediking, het vieren van het avondmaal bij andere kerkgenootschappen en de bediening van de kerkelijke tucht. Daartegenover stelde de meerderheid van de kerkenraad dat er wel verschillen van inzicht waren maar dat er nooit sprake was van een han-

delen tegen Schrift en belijdenis. Volgens hen ontbrak het aan vertrouwen tussen de predikant en de meerderheid van de kerkenraad. De commissie concludeerde bij monde van mr. D. Veurink dat Hoogendoorn diverse malen gesprekken over zijn functioneren uit de weg ging. 'Het is voor ons onbegrijpelijk dat iemand die naar eigen zeggen puur het heil van de gemeente op het oog heeft, zich zo sterk profileert en voortdurend de indruk wekt vooral zichzelf te willen handhaven'. Overigens ging (...) de kerkenraad ook niet vrijuit. Er was soms sprake van 'niet meer echt luisteren en gebrek aan acceptatie van de predikant', maar de kerkenraad had ook krachtiger kunnen ingrijpen bij 'weigerachtige gedragingen van de predikant'.

In 2006 werd ds Hoogendoorn afgezet als predikant. Eerder was al geprobeerd om per 14 april 2005 de predikant niet meer te betalen en waren ook stappen gezet om de pastorie te laten ontruimen (ND 23/03-05). De GS van 2008 zou het besluit van de schorsing opnieuw bezien op verzoek van de Ichthus-gemeente (ND 27/12-05). Hierop is door verschillende classes gereageerd in die zin dat ze hebben gevraagd om die synode te vervroegen (RD 28/03-07). Begin mei is besloten dat er geen vervroegde synode komt, en het conflict zal dan ook niet eerder dan volgend jaar definitief worden beslecht. Ondertussen is door een commissie vastgesteld dat niet het gehele achterstallige salaris aan de predikant behoeft te worden betaald, waarop begin juni 2007 de burgerlijke rechter opnieuw is ingeschakeld. Kortom het conflict woekert voort. Waar de 'gevestigden' vooral spreken van 'verstoorde verhoudingen voeren de 'buitenstaanders' leergeschillen als bron van het conflict aan.

Conclusie en discussie

Om de probleemstelling te beantwoorden werd gebruik gemaakt van Durkheims opvattingen over integratie in intermediaire groeperingen en cohesie of integratie, van de notie van het narcisme van de kleine verschillen, en zijn verval. Hierbij kwamen de ideeën van Sierksma over snelle cultuurverandering die Hak voor kerken in verandering had toegepast, waarbij naast het brede midden twee groepen, 'reformerenden' of traditionalisten en progressieven werden onderscheiden. Tenslotte werd gebruik gemaakt van de opvattingen van Hak die bij kerkscheuringen de jacht op meer status waarnam.

In de *Inleiding* werd de vraag gesteld '*hoe vallen de huidige verontrusting, conflicten en de scheuring van 2004 in de GKV te verklaren?*' Daartoe werden een aantal verwachtingen geformuleerd. De eerste verwachting luidde: dat *in afgescheiden kerken het narcisme van de kleine verschillen een integrerend onderdeel vormt van de kerkelijke normen, waarden en praktijken*. In paragraaf 3.1 is

beschreven hoe het narcisme van de kleine verschillen zijn intrede deed in de GKV en ondermeer door het ijveren van Jongeling werd versterkt. De leiding en leden van de GKV zetten zich af tegen de GKN, van wie ze qua belijdenis(geschriften) niet of nauwelijks verschilden. Kleine verschillen ten opzichte van het kerkgenootschap waaruit ze waren voortgekomen, werden op een zodanige manier uitvergroot dat ze van bijna gelijkgestemden een vijand maakten. Zo werd de groepsidentiteit gevormd en de groepscohesie versterkt.

De GKV vormden in de jaren 1960 nog steeds een geïsoleerd en strikt kerkgenootschap waarin zeker geen plaats was voor discussie over de 'narcistische' normen, waarden en praktijken. Dit merkten een aantal prominenten toen ze aspecten ervan ter discussie wilden stellen: ze konden hun biezen pakken. Kettters werden geheel volgens de uitgesproken verwachtingen buiten de kerk gezet. Daarmee is steun gevonden voor de verwachting dat *leden van strenge kerken die de 'narcistische' normen, waarden en praktijken ter discussie stellen en/of hiervan afwijken bestraft zullen worden; en in uiterste instantie uit de kerk zullen worden gezet*. Terzijde, er is niet nagegaan of dit narcisme van de kleine verschillen ook in de GKN een rol heeft gespeeld bij het conflict met Schilder c.s. Het lijkt me niet onmogelijk.

De volgende verwachting luidde dat *ook in strenge kerken de kerkelijke en/of godsdienstige normen, waarden en praktijken op den duur een pluriform karakter zullen aannemen*. Weliswaar hadden de GKV de deur lang weten te sluiten voor de 'modernisering'. Dissidenten werden in de jaren 1960 met succes verbannen. Maar toen eenmaal de deuren voor vernieuwing waren opengezet eind jaren 1980, voltrokken de ontwikkelingen zich in hoog tempo. Er ontstond een 'reformerende' factie, *Reformanda*, die een tiental jaren heeft gepoogd de GKV te 'reformereren'. Zonder veel succes. Waar de reactie van de meerderheid van de GKV-leden als 'progressief' moet worden beschouwd, vormen de nieuwe vrijgemaakten een 'reformerende' of defensieve reactie. Ze willen het aloude, waarlijk gereformeerde leven handhaven of waar dat teloor is gegaan terugbrengen. Overigens, deze rationaliseringsprocessen waren eerder ook bij de vroegere GKN waarneembaar. In de GKN was ook sprake van kerkverlating, verontrusting over de opvattingen, en vertrek naar andere kerkelijke groepen, maar tot afsplitsingen is het niet gekomen. De GKN maakten volgens de kenner van het gereformeedendom een 'stille revolutie' (Dekker 1992) door. Pas toen de PKN in 2004 werd beklonken ontstonden de Voortgezette Gereformeerde Kerken (Hak 2007a). Geheel volgens de verwachting *dat gezien de aard van de 'reformerende' factie de 'reformerende' factie de kerk zal verlaten om als een zelfstandig kerkgenootschap verder te gaan* besloot *Reformanda* in 2004 uit de GKV te vertrekken en een eigen kerk te stichten. Ook het conflict in Kampen-Noord moet worden begrepen vanuit plaatselijk verzet tegen de pluriformiteit in de GKV (naast dat

van een kleine groep van in de GKV achtergebleven verontrusten rond *Eenheid in waarheid*.

In de GKV speelt het idee van 'de doorgaande reformatie' nog steeds een belangrijke rol. Hier komt bij dat de oudere kerkleden nog weet hebben van oudere conflicten, het ontstaan, dan wel de scheuring in 1944 nog hebben meegemaakt en daarnaast ook in 1967 een groep hebben zien vertrekken. Beide factoren maken dat een scheuring minder 'kostbaar' is. Tenslotte is er de opvatting van 'het volgen van de kerkelijke weg': ter oplossing van de conflicten die de kerk en de kerkleden raakten, pogen de vrijgemaakten strikt kerkjuridisch met elkaar om te gaan. Deze manier van intermenselijke omgang heeft er niet alleen toe geleid dat hen het predicaat van 'hete hoofden en koude harten' werd opgeplakt, maar ook dat de ogenschijnlijke objectieve juridische omgang in conflicten, *sine ira et studio*, de kosten laag zijn omdat de menselijke factor uit het oog wordt verloren.

We komen bij de laatste verwachting: *de leiders van facties en c.q. leiders die met hun achterban een nieuwe kerk stichten, wensen meer kerkelijke status*. De dissidente factie rond *Reformanda* kon succesvol opereren omdat ze in de loop der tijd sterke onderlinge relaties met een centrale bundeling hadden opgebouwd alsook over communicatiemiddelen beschikten. De leider van de dissidenten was een *emeritus* predikant die na zijn emeritaat uit Australië naar Nederland was terug gekeerd. Als *expat* en als emeritus zonder gemeente stond hij aan de zijlijn. Hij wist zich in het middelpunt van de belangstelling te manoeuvreren door zijn dissidente houding en door een dissidente beweging te beginnen. Ook zijn opvolger, een medisch specialist, zag kans predikant en leider van een (mini-)kerkgenootschap te worden.²

Terwijl de scheuring en verontrusting verschijnselen zijn die zich binnen de gehele kerk afspelen (macrofenomenen) met verbindingen naar de samenleving als geheel zijn ze hier verklaard op het microniveau van individuele actoren die in het bijzonder naar *status* streven. Uiteraard zullen de dissidenten het argument van de zucht naar meer status verwerpen en er op wijzen dat ze een Gode welgevallig werk aan het doen zijn: ze wensen meer gedragsbevestiging (zie ook Hak 2006). De leiders en volgelingen van de verontrusten en/of afgescheiden groep willen het goed doen in de ogen van de relevante andere(n): mededissidenten, God en hun geweten. Hier wordt niet betwist dat deze behoefte (aan meer gedragsbevestiging) aanwezig is, wel dat die ondergeschikt lijkt aan de behoefte aan meer status. Immers, het gaat grotendeels om eng *kerkelijke* opvattingen, en niet noodzakelijkerwijs bijbelse opvattingen. Ook nu nog valt met enige regelmaat bij de huidige verontrusten te beluisteren dat het om de belijdenisgeschriften gaat, immers de bijbel is een multi-interpretabel geschrift volgens hen.

Strijd of disintegratie in de GKV komt nog niet heel sterk tot uitdrukking in de mate van ontkerkelijking. Van een massale ontkerkelijking die bijvoor-

beeld binnen de *Gereformeerde Kerken in Nederland* (GKN) na de jaren negentienzestig duidelijk zichtbaar werd, kan moeilijk worden gesproken. De *Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)*; GKV) telden volgens het *Handboek 2006* ongeveer 126.000 leden, bijna 300 predikanten en 275 gemeenten. Uit de cijfers bleek opnieuw een lichte daling van het ledental die gedeeltelijk werd veroorzaakt door dalende geboortes. In de afgelopen tien jaar was het aantal *formele* kerkverlaters voorzichtig gegroeid, maar het ging niet om grote aantallen. In 2005 waren het 287, en tien jaar eerder 192 (*Handboek 2006*). We mogen aannemen, gegeven de geldigheid van Durkheims opvattingen en de historisch sociologische realiteit, dat deze aantallen de komende tijd een snelle stijging te zien zullen geven.

Noten

- ¹ Deze site verschaft informatie over de gang van zaken binnen de GKH.
- ² Schilder was de zoon van een weduwe die voor de theologische hoogleraren in Kampen moest wassen om te kunnen leven. In hoeverre dit zijn gedrag heeft beïnvloed bij de vrijmaking, is een vraag die niet gemakkelijk is te beantwoorden.

Literatuur

Websites

<http://www.gknh.nl> website van de gereformeerde kerken (hersteld)
<http://www.gereformeerd.info>
<http://www.gkv.nl> [gereformeerde kerken in Nederland (vrijg.)]
<http://www.handboekgkv.nl> [handboek van de gereformeerde kerken in Nederland (vrijg.)]
<http://www.eeninwaarheid.nl> website verontrusten binnen de gkv
www95stellingen.nl

Nederlands dagblad (afk.: ND)

Reformatorsch Dagblad (afk. RD)

Trouw

Bellah, Robert N. (1976 [1970]),

Beyond belief. Essays on religion in a post-traditional world, New York, etc.: Harper & Row.

Bellah, Robert N. (1964),

Religious evolution, in: Robert N. Bellah 1976, 20-50.

Handboek van de gereformeerde kerken in Nederland, (2005), Bedum: Scholma.

- Handboek van de gereformeerde kerken in Nederland*, (2006), Op <http://www.handboekgkv.nl>.
- Dekker, G. (1992),
De stille revolutie. De ontwikkelingen van de gereformeerde kerken in Nederland tussen 1950 en 1990, Kampen: Kok.
- Coleman, James S. (1990),
Foundations of social theory, Cambridge (Mass.), etc.: The Belknap press of Harvard University Press.
- Eijnatten, Joris van, en Fred van Lieburg (2005),
Religiegeschiedenis, Hilversum: Verloren.
- Hak, Durk (1992),
 Kerkplitsing en de verwerving van status in een maritieme cultuur, in: *Sociologische Gids*, 92/4, 254 – 266.
- Hak, Durk (1998),
 Rational choice theory, in: William H. Swatos, Jr (ed.), *Encyclopedia of religion and society*, Walnut Creek, Ca: Altamira Press.
- Hak, Durk (2001),
Versäulung innerhalb der niederländischen Gesellschaft, in: Gebhard Moldenhauer/Jan Vis (Hrsg.), *Die Niederlande und Deutschland. Einander kennen und verstehen*, Münster: Waxmann Verlag, 63-76.
- Hak, Durk (2006),
 Het evangelikalisme als de toekomst van een ‘illusie’? Een evolutionistisch perspectief, in: *Religie en samenleving* 1/2, 95-109.
- Hak, Durk (2007a),
 Local knowledge and paradigms. Protestant church fusions and ruptures at the Dutch former island of Urk since 2004, in: Ophem, J.A.C van, and C.H.A. Verhaar (eds.), *On the mysteries of research. Essays in various fields of humaniora*, Ljouwert: Fryske Akademy, 233-248.
- Hak, Durk (2007b),
 Stark and Finke or Durkheim on conversion and (re-)affiliation. An outline of a structural functionalist rebuttal to Stark and Finke, in: *Social Compass* 54/2, 295-313.
- Hak, Durk (2007c),
 Het Efraïm Genootschap, welzijn en rationele keuze, in: *Psyche en Geloof*. (ter perse).
- Hak, Durk & Karin Sanders (1996),
 Kerkvorming en ontkerkelijkheid in de negentiende eeuw in Friesland, in: *Mens en Maatschappij* 96/3, 220-237.
- Hellemans, Staf (2007),
Het tijdperk van de wereldreligies. Religie in agrarische civilisaties en in moderne samenlevingen, Zoetermeer/Kapellen: Meinema/Pelckmans.

- Kruijt, J.P. & Walter Goddijn (1968),
Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces, in: A.J.N. den Hollander, E.W. Hofstee, J.A.A. van Doorn en E.V.W. Vercruyssen (red.), *Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 227-265.
- Parsons, Talcott (1968),
Christianity, in: David L. Sills (ed.) *International Encyclopedia of the social sciences*, New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Sierksma, Fokke (1961),
Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Messianistische en eschatologische bewegingen en voorstellingen bij primitieve volken, Den Haag, etc.: Mouton.
- Selderhuis, Herman J. (red.) (2006),
Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis. Kampen: Kok.
- Ultee, W.C., W. Arts, H. Flap (2003),
Sociologie. Vragen, Uitspraken, Bevindingen, Groningen: Martinus Nijhoff.
- Velde te, Mees & Hans Werkman (red.) (2007),
Vrijgemaakte Vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin, Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak.